

Az utolsó idők magyarázata a kora újkori magyarországi prédikációirodalomban

Horváth Csaba Péter

Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar — Budapest

A posztillairodalom művelődéstörténeti forrásértéke

Dolgozatunkban a 16–17. századi magyarországi prédikációszerzőknek,¹ posztillairóknak az utolsó időkkel kapcsolatos apokaliptikus állásfoglalásának bemutatására vállalkozunk. A reformáció századában ez elsősorban protestáns lelkipásztorok, prédikátorok irodalmi munkásságát érinti. A prédikációs könyvek, posztillák, kommentárok a régi magyarországi művelődéstörténet kutatásának általános gyakorlata és a nemzeti bibliográfia tárgyszó-rendszere² alapján — több más kiadványtípussal, például: egyházi szerkönyvek, katekizmusok, perikopás- és imádságoskönyvek³ stb. — az egyházi használati irodalom⁴ kategóriájába illeszthetők. A jellemzően „egyházias” 16–17. századi magyar műveltség⁵ e becses reprezentánsai mind lelkipásztori szükségserűségek folytán születtek, és gyakorlati igényeket elégítettek ki: a papoknak, lelkipásztoroknak, a katolikusoknál a korabeli lelkipásztori kisegítőknak (licenciátusoknak)⁶ minden esetben az adott gyülekezet, hívő közösség nyelvén kellett prédikálniuk, magyarázniuk a szent írásokat, a szertartások értelmét és az ünnepek jelentőségét; ehhez jelentettek praktikus és a könyvnyomtatás elterjedésével ésszerű keretek között könnyen hozzáférhető segédletet. A posztillás könyvek⁷ az Anyaszentegyház hagyományából fakadóan a vasárnapokra és egyéb ünnepekre rendelt evangéliumi szakaszok magyarázatát (homíliákat) tartalmazták. Ezek a kiadványok elsősorban kátészerű szövegeket foglalnak magukban, az egyhá-

¹ A prédikáció egyben irodalmi forma is volt, ugyanis nem csupán egyháziak, hanem laikusok is művelték a prédikációírást, például Sóvári Soós Kristóf, akinek a munkásságát „a reformációtól ösztönzött humanista öntudat” vezérelte. HUBERT 2000: 19.

² Erről lásd: HELTAI 2001.

³ Ezt részletesen Heltai János mutatta be monográfiájában: HELTAI 2008; a 16. század könyvtermésének rendszerezését és értékelését Péter Katalin végezte el: PÉTER 1984.

⁴ Lásd erről a legújabb német retorikai lexikon szócikkét: MÜLLER 1996.

⁵ Erről lásd: ZEMPLÉNYI 1998: 45–47. Mályusz Elemér máig leghivatkozottabb munkája sem véletlenül ír az egyházi társadalomról, annak kultúraformáló szerepéről: MÁLYUSZ 1971. A magyar nemzeti kultúra a modernitás előtti időkben alapvetően népi jellegű volt. Ennek forrásai csak nagyon csekély mértékben maradtak fenn, ezért ennek az ősi kulturális kincsnek a feltárása nehéz feladat. Ezzel szemben volt egy nyugatias egyházi kultúránk, amely az írásbeliségen keresztül fennmaradt.

⁶ Róluk részletesebben lásd: SÁVAI 1997: 90–108.

⁷ A posztilla kifejezés értelmezését lásd: RIEDL 1907: 401.

zi évkörnek (*anni circulus*) megfelelően a két nagy ünnepkör (karácsonyi és húsvéti) köré szerveződő teológiai tartalmakkal. Ez a szerkesztésmód, majd a középkor végére kialakuló kiadványforma patrisztikus eredettel bír, legfontosabb előzményének az egyházatyák *Szentírás*-kommentárait tekinthetjük. A protestáns posztillás könyvekre jellemző a — nem mindig a legdiszkrétebb — polemizálás, a katolikus fél korpuszaiból azonban ez többnyire hiányzik, ők kontroverz teológiai téziseiket inkább vitairatokban fejtették ki.

A vizsgálódás kiinduló pontja az advent második vasárnapján a templomokban, gyülekezeti helyeken egyetemesen felolvasott és értelmezett perikópa,⁸ amelyben Jézus Krisztus előszámlálja mindazokat a jeleket, melyekből a hívő közösség az utolsó ítélet napjának közeli voltára következtethet:

„[...] Jelek lesznek a Napban, a Holdban és a csillagokban, a földön pedig kétségbeesett rettegés a népek között a tenger zúgása és a hullámok háborgása miatt. Az emberek meghalnak a rémülettől és a világra zúduló szörnyűségek várásától. Az egek erői megrendülnek. Akkor majd meglátják az Emberfiát, amint eljön a felhőben nagy hatalommal és dicsőséggel. Amikor ez teljesedésbe kezd menni, nézzetek fel, és emeljétek föl fejeteket, mert elérkezett megváltásotok ideje.» Ezután mondott nekik egy hasonlatot: »Gondoljatok a fügefára és a többi fára. Amikor már kihajtanak, tudjátok, hogy nemsokára itt a nyár. Így ti is, mihelyt látjátok, hogy ezek mind bekövetkeznek, tudjátok, hogy közel van az Isten országa. Bizony mondom nektek, nem múlik el ez a nemzedék, míg ezek be nem következnek. Ég és föld elmúlik, de az én igém nem múlnak el. [...]«⁹

A kora újkori szerzők perikópafordításai — akárcsak más szövegrészekben a bibliai citátumok magyarításai — saját fordítások, nem mennek vissza egyetlen magyar bibliafordításra sem,¹⁰ ez nem meglepő, hiszen klerikus értelmiségünk rendkívül alapos és mély bibliaismerettel bírt. A magyar biblikus, liturgikus és katechetikai nyelvhasználat ugyanakkor nem kizárólag a reformáció terméke: már az államalapítástól és a kereszténység felvételétől kezdve a bibliai történeteket és a szentek életét elmesélni, a katekumeneket oktatni és a liturgiát magyarázni — Bartók Zsófia Ágnes monográfiájának tanúsága szerint is¹¹ — minden esetben nemzeti nyelven kellett.

Nem véletlen, hogy az Egyház a várakozás időszakában olvastatja ezt a textust, ugyanis az inkarnáció ünnepe és az arra való készüllet nem elválasztható a megváltás misztériumától, az utolsó eljövétel eszkatologikus¹² kiteljesedésétől. Kathona Géza 1943-as dolgozatában a magyarországi prédikátori apokaliptikát¹³ a késő középkori vallásos túlburjánzás termékének látta,¹⁴ amely Magyarországon kivételesen termékeny volt, mert kiváló analógiás alapot teremtett a helyi állapotok megértésére. Az ország lakosainak idő- és térszemléletét az oszmán megszállás, ezzel a Kárpát-medence ezen eddig ismeretlen politikai és földrajzi fragmentációja jelen-

⁸ A perikopakutatás lehetséges útjairól lásd: HELTAI 2012a; HELTAI 2012b.

⁹ Biblia 2021: 1181. (Lk 21,25–33)

¹⁰ HORVÁTH 2017: 201; HORVÁTH 2022a: 809.

¹¹ BARTÓK 2021: 25.

¹² Eszkatológia és apokaliptika különbségéről lásd: HORVÁTH 2019: 94.

¹³ Melius Juhász Péter *Apokalipszis*-kommentárjában így értelmezi a kifejezést: „A Szent János írásának, akit görögül apokalipszisnek, azaz eltitkolt dolgoknak megjelenésének híznak, prédikációk szerint való igaz magyarázatja.” MELIUS JUHÁSZ 1568: [Ar].

¹⁴ KATHONA 1943.

tősen megváltoztatta: „az ütközőzóna térszemléletét a többszörös sorban álló, hálóként szövődő végvárok alakították, míg időszemléletét az apokaliptika”.¹⁵ Emlékeztörténeti, eszmetörténeti szempontból ennek hatására egy rendkívül fontos folyamat zajlott le: az ütközőzóna népessége bizonyos értelemben mind politikai, mind etnikai szempontból elindult a premodern nemzetté válás útján.¹⁶ Ezt egyrészt a reformáció a maga nemzeti nyelvű programjával és a 16. század végétől kezdve a kettős predestináció tanának elterjedésével,¹⁷ másrészt az idegen hatalmakkal szembeni ellenidentitás kialakulása katalizálta.

Apokaliptika a posztillák kora előtt régi irodalmunkban

Vizsgálódásunk azonban a reformáció és a katolikus megújulás második-harmadik generációjának irodalmi munkásságára összpontosít. A 16. század közepétől a 17. század elejéig lezárult az a folyamat, melynek során a különféle hitvallások talapzatán alakuló vallásfelekezetek egyházzá szerveződtek. Ennek a folyamatnak része volt egyes neves történeti személyek — legismertebb ezek közül Heltai Gáspár vagy Dávid Ferenc — gyakori hitvallásváltása is. Ugyanakkor számtalan szerző „felekezeti hovatartozása” máig¹⁸ viták tárgyát képezi — ennek kiderítését nem könnyíti meg, hogy a pozitívizmus korának neves egyháztörténészei szinte minden egyes szerzőt, prédikátort a maguk egyháza számára ismertek el —, ugyanis az északnyugat (Wittenberg—Szilézia—Felföld) és délnyugat (a hódoltság felől Észak-Itáliába zajló marhajító utak mentén) felől érkező eszmeáramlatok,¹⁹ a wittenbergi, majd heidelbergi peregrináció hatása és a könyvforgalom fellendülése a kifejezett egyházfegyelmi szabályok és az egyetemesen elfogadott hitvallások hiányában az egyes prédikátorok számára lehetőséget biztosított egyes vallási tételek kontaminálására is. Az eleinte lutheránus, majd egyre inkább a helvét reformáció felé orientálódó²⁰ Melius Juhász Péter így ír *Apokalipszis*-kommentárjában az általános létbizonytalanság tapasztalatáról:

„[»]Valamit igazságos törvénnyel elvégeztem a bűnnek büntetésére, soha az meg nem változik, hanem meg kell lenni. Az örökké való halálnak és kénnek be kell telni[«] [Ter 3; Iz 8, 30, 14; Jer 7,11, 14, 23; lásd Jel 1, 5, 6]. Hát ha senki nem mehet, sem értheti az Isten dolgait Isten Lelke nélkül. Hát ne futtasd a cigány lovat, az emberi erőt.”²¹

¹⁵ ŐZE 2020: 15.

¹⁶ ŐZE 2004: 114–115.

¹⁷ E gondolat kifejtése és igazolása külön tanulmány témája; elgondolásunk alapvetései röviden a következők. A kálvini tanok etnikai alapon terjedtek a magyarság körében előbb a hódoltságban és a végvári katonaság körében, valamint a Részek és az Erdélyi Fejedelemség területén. Európai kontextusba illesztve egy rendkívül izgalmas kérdés merül fel: mi a közös Európa azon térségeiben, amelyekben a kálvini hitújítás lett a reformáció legalapvetőbb tanrendszere (Skócia, Németalföld, Pfalz, Svájc, Magyarország)? A válasz a következő lehet: e térségek mindegyike permanens háborús övezet. Az eleve elrendelés tana pedig eleve feloldozást adhat az itt szolgáló katonarétegek számára — erkölcstelen, bűnös (gyilkos) életük ellenére is.

¹⁸ Erre példa Bornemisza Péter esete is, aki *Foliopostillája* egyik levelén az úrvacsoravétellel kapcsolatban úgy fogalmazott, hogy „jelét vesszük” Krisztusnak, így zwingliánusnak (korabeli kifejezéssel szakramentáriusnak) ítélte a hasonmás közrebocsátója: KŐSZEGHY 2006: 29; ezt a kiadás recenzense cáfolta: SZABÓ 2007: 667. Bornemisza természetesen lutheránus prédikátornak és egyházszervezőnek tekintjük a továbbiakban is.

¹⁹ A korai reformáció elterjedésének értelmezéséhez lásd: HORVÁTH 2022b.

²⁰ Erről legrészletesebben lásd: БОТТА 1978: 137–178.

²¹ MELIUS JUHÁSZ 1568: [Cc3v].

A felekezet különválása magával hozta annak kívánalmát is, miszerint ezek az új egyházak saját tér- és időszemléletre kívánnak szert tenni.²² Ez nagyban segítette a részben etnikai alapú magyarországi konfesszionalizáció²³ folyamatát.

A lutheri reformáció apokaliptikus gondolkodásmódja a wittenbergi történelemszemlélet alapján megragadható, melynek alapja Johannes Carion csillagász és történetíró világtörténetének Philipp Melanchthon által többszörösen átírt és átszerkesztett változata lett,²⁴ melyet személyesen értelmezett és tanított is a magyar peregrinusoknak az „Elba parti Rómában”. Nem véletlen, hogy ez a világkrónika a legtöbb protestáns szerző könyvtárában megtalálható volt.²⁵ E történelmi világtérkép első szisztematikus, magyar nyelvű feldolgozására Károlyi Gáspár tett kísérletet *Két könyv* című tanításában. E műve első felében Magyarország romlásának okairól elmélkedik — ez később a magyar eszmetörténet első számú toposzává válik²⁶ —, második részében pedig előszámlálja mindazokat a jeleket, melyek alapján a világ vége közel van. Károlyi e munkája toposzgyűjtemény, melyben a klasszikus és jól ismert példák – az ószövetségi *Dániel könyve* apokaliptikus részei, melyekből a „translatio imperii” fogalma eredeztethető,²⁷ Ezekiel próféta jövendölése a háromszor kétezer éves világciklusokról, valamint az újszövetségi *Jelenések könyvének* magyarázata — mellett ezt a lukácsi bibliai szakaszt is értelmezi, és a magyar viszonyokra alkalmazza:

„Ezt bizony felette igen megkésértették, mert látván mind ez egész világon való országoknak és kiváltképpen az mi országunknak megindulását és háborúságát, mindenestől fogva elfogyatkozunk, elszáradtunk, gondolkodván arról, mi következik; ez bizonyos jelensége az Istennek ítéletinek közel voltak. De az Krisztus minket ezzel vigasztal, hogy mikor ezeket ez jeleket látjuk, ne féljünk, ne essünk kétségben, sőt inkább emeljük az mi fejünket és higgyük, hogy közel vagyunk az mi megszabadulásunk.”²⁸

E kijelentés nem pillanatnyi hangulat, sajátos vérmérséklet vagy doktriner érdek eredménye, hanem organikus történelemszemléletének strukturális része, ugyanis „az apokaliptika a jövőt próbálja leírni a múlt és a jelen tapasztalata segítségével”.²⁹ Mint ezt a későbbiekben látni fogjuk, a prédikatori buzdítás alapvetően mindig erkölcsnemesítő szándékkal fordul hallgatóihoz, olvasóihoz: az 1500-as évek végéig abban minden szerző között egyetértés figyelhető meg, hogy az utolsó ítélet nagyon közel van, és még saját életükben bekövetkezhet; azonban ez nem

²² ŐZE 2016a: 299.

²³ A német konfesszionalizációs modell (*Konfessionalisierung*) elsősorban a német városok körében alkalmazható a magyarországi hitújításra: GUITMAN 2017: 178–184.

²⁴ Melanchthon életében megjelent utolsó kiadását lásd: MELANCHTHON 1560.

²⁵ IMRE 2009: 65.

²⁶ Erről lásd Imre Mihály monográfiáját: IMRE 1995.

²⁷ A téma kiterjedt hazai és nemzetközi szakirodalommal bír, ennek historiográfiáját lásd például: NÓTÁRI 2015. A wittenbergi, majd heidelbergi peregrinus Kecskeméti Alexis János prédikációkba rendezett Dániel-kommentárja a legalaposabb magyar nyelvű exegézise a dánieli próféciáknak. Történelemszemlélete alapvetően wittenbergi alapokon nyugszik, azonban bizonyos mértékű bizonytalanság szövegében már megfigyelhető, ugyanis a heidelbergi egyetemen a 16. század legvégén erőteljesebben érvényesültek a kálvini hitújítás tanai. GOMBÁNÉ LÁBOS 1974: 34–35. A wittenbergi peregrinusokról lásd: SZABÓ 2017. A heidelbergiekről lásd: HELTAI 1994.

²⁸ KÁROLYI 1563/1984: 131–132.

²⁹ BENDL 2001: 8.

aggodalomra, hanem bűnbánatra, igaz keresztény életre és természetesen a bálványozás bűnének elhagyására vagy éppen az eretnekségtől való megszabadulásra ösztönöz.

A prédikátorok mindig leleményesek voltak a tanközlés médiumának megválasztásában, az átadni szándékozott tudás és szellemiség propagálásában. Még az 1570-es évektől kezdődő nagymérvű prédikáció- és posztillakiadások, bibliai kommentárok editálása előtti időszakban az első reformátor nemzedék számára a legkézzelfoghatóbb tanközlő segédeszköz a gyülekezeti éneklés volt.³⁰ E célt szolgálták a hazai verses epika kezdetét reprezentáló bibliai históriás énekek: ilyenek többek között Batizi András 1540 körül írt éneke, valamint Dézsi András 1550 körül keletkezett verses világhistóriája. Mindkét bibliai történet alapja a wittenbergi történet-szemléleten keresztül a magyarországi mindennapokba leszivárgó apokaliptikus látásmód. Noha formájukat tekintve ezek az énekek verses bibliai tanítások, a szövegszerkesztés szintjén a későbbi posztillás kötetek prédikációinak szerkezeti és tematikus jegyeit viselik magukon. Az utolsó ítélet rettenetességét magyarázzák, majd vigasztalással és intéssel zárulnak:

„Azért az ítélet immár elközelget,
Mert már jobb részére a jegyek meglöttek,
Melyeket az Krisztus nekünk megjelentet;
Az szent írásokba nekünk béiratott.

Az napban, az holdban nagy jelek löttenek,
Éhségek, szikségek, döghalálok löttek,
Nagy földindulások, nagy hadak voltanak,
Tengernek zúgási immár sokak voltak.

Mikoron az ágak szépen kibimbóznak,
Jelentik hogy a nyár immár közel vagyon:
Akképpen a jegyek nyilván azt jelentik,
Hogy ítélet napja immár elközelget.

Azért minden ember lelkéhez tekéntszen,
És az ő bűnétől minden megrettenjen,
Isteni félelemben ő magát foglalja,
És várja nagy vígan az úr Jézus Krisztust.”³¹

„De nincs messze Istennek ítéleti,
De bizonynyal senki azt nem értheti,
Vigyázásra ez világot csak inti,
Krisztus eljő, mikor senki nem véli.

Róla Krisztus egynéhány jegyet monda:
Első jegyet az égben lenni monda,
Másod jegyet, földön harcz indulna,
Harmad jegyet, hogy nagy szükség támadna.

³⁰ Erről részletesebben lásd Oláh Szabolcs monográfiáját: OLÁH 2000.

³¹ BATIZI 1540 [1880]: 112.

Ez negyedik, hogy nagy döghalál lenne,
Egy ország más ország ellen felkelne,
Egyik ház az másikra akkor dülne,
Híveknek nagy nyomorúságok lenne.

Az szent evangéliom megzöldülne,
Kinek e világon mind híre lenne,
Ítélet napjának ki jegye lenne,
Nagy földindulás, tengerzúgás lenne.

Szép figefák mikor megberkéznek,
Közel voltát az nyárnak ős esmérnék:
Azonképpen ez jegyek jelentenék,
Ítéletnek közel voltát jegyeznék.”³²

Apokaliptikus látásmód 16–17. századi magyarországi posztillákban

Időrendben az első prédikációskötet a lutheránus Bornemisza Péteré, amelynek első része 1573-ban jelent meg a Nyitra vármegyei Semptén, Julius Salm gróf birtokán. Az 1573–1578 közötti kor a magyar könyvkultúra viszonylatában az egyik legtermékenyebb időszak volt, ráadásul számtalan művelődés- és egyháztörténeti szempontból releváns esemény is köthető ezekhez az évekhez. 1574-ben több posztillás kötet is megjelent, ekkor zajlott a nagyharsányi hitvita,³³ melynek során Veresmarti Illés helvét szellemiségű szuperintendens felakasztatta ellenfelét, Alvinci György helybeli unitárius prédikátort; ekkor jelent meg Kolozsvárott Tinódi énekgyűjteménye, Debrecenben pedig Ilosvai Selymes Péter Toldiról szóló széphistóriája, és még hosszan folytathatnánk a sort.³⁴ Bornemisza prédikációjának mondanivalója tömören a következő: nem tudhatjuk bizonyosan, hogy mikor jön el az utolsó ítélet, azonban abban bizonyosak lehetünk, hogy közel van. Előbb a perikópából, majd a teljes *Szentírásból* hozza elő ennek bizonyosságát. A kora újkori prédikációirodalom saját korának enciklopédikus tudását örökítette meg, e szövegeket gyakorta másodlagos történeti forrásként is kezelhetjük, valamint akár a konkrét szerző,³⁵ akár a kor műveltségét ezekből — más forrásokkal, például fennmaradt könyvjegyzékekkel³⁶ egybevetve — rekonstruálhatjuk. Bornemisza a rá jellemző szószátyársággal így írja le a magyar nép nyomorúságát és szorongattatását:

„Továbbá ki mondhatja meg, minemű iszonyú rettenetességek legyen azoknak, akiknek pogány törökök vagy tatárok feleségét, leányát elviszik, avagy elöttek levágják, és ő magokat vas hegedővel, éhséggel, istrángozással és fagyos víz öntözéssel, ostorozással, nyúzással, csigázással, fogvonással, szózással és egyéb nyomorúságokkal kínozzák. [...] Jóllehet, nemcsak ezekről, hanem még azután

³² DÉZSI 1550 k. [1886]: 17.

³³ Erről részletesebben lásd: SZAKÁLY 1994.

³⁴ HUBERT 2011: 52.

³⁵ Lásd erről: BORZSÁK 1960; BITSKEY 1979: 53–102.

³⁶ Ezek jelentőségéről és művelődéstörténeti forrásértékéről lásd: MONOK 1993, valamint a szegedi Adattársorozat köteteit.

nagyobbat kell várnunk, hova közelben leszünk ez ítélethez, amint immár mi időnkben várnak és városoknak elsillyedését is hallottuk ezeröttszázhatvan esztendőben a felső országokban.”³⁷

Az 1584-ben megjelent *Foliopostillájában* már konkrét természeti jelenségeket ír le: 1577-ben hullócsillagot látott Szent András havának 24. napjától, egy évvel később pedig a Fiastyúk csillagképben egy új csillag tűnt fel, majd elfogyott. Saját szabadulásáról is megemlékezik a margón, melyet égi jelnek tekintett:

„Balassi István asztala fellyül a császár és herceg vitetett és tartatott bécsi pispeknél, 23. február 1579. az szándékban, hogy megöljenek. Azelőtt is, de régen volt az, tartattam kétszer halálra, és mindenkor csudaképpen ő maga szabadított el az Úr Isten, mint Pétert és Pált.”³⁸

Mindezek exemplumként³⁹ funkcionálnak a prédikációszövegben, a végső cél nála is az erkölcsi nemesülés, a hívek bűnbánatra intése.

Irodalmi értelemben a nyelvileg legszebbnek tartott prédikációs kötet Kulcsár György, népszerűségét három 16. századi kiadása is mutatja.⁴⁰ Az alsólendvai evangélikus prédikátor retorikailag összeszedettebb, világosabb stílusban ír Bornemiszánál, nem indulatos, és nem ismerteti az utolsó ítélet eljövételének jegyeit oly nagy szenvedéllyel, ugyanakkor nála is a perikópa adventi bűnbánati és várakozó jellege a markáns, mint írja:

„Nem végeztetik el addig ez világ, míg ezek bé nem teljesednek. Hogy azonközben minden ember tanolja az Úr Istent félni.”⁴¹

Még ugyanezen keretbe illeszthető Zvonarics Mihály dunántúli lutheránus szuperintendens posztumusz 1627-ben megjelent posztillája, melyben az isteni jelek magyarázatáról már visszafogottabban írja:

„Mert noha ezeknek bizonyos okai találatnak a természet folyásában, mindazáltal ugyan jelei lehetnek azért az utolsó napnak.”⁴²

Bethlen Gábor Habsburg-ellenes háborúja során Csepreg 1621-es pusztulására és öccsének, Imrének tragikus lemészároltatására is emlékezvén írja:

„Bizony úgy élnek az emberek, noha elég nyavalya alatt, mintha igen messzi volna még az utolsó nap. Maga azt igen közel lenni bizonyítják mindazok, kik eddig előszámláltatának, s mind az Antikrisztusnak az mi időnkben lett kijeleneése, kit kimutata legelőször amaz mi időnknek Istentől támasztatott nagy prófétája, Luther Márton doktor.”⁴³

³⁷ BORNEMISZA 1573: 46[v].

³⁸ BORNEMISZA 1584 [2000]: 9[r].

³⁹ KECSKEMÉTI 1998: 79–87.

⁴⁰ 1574, Alsólendva (RMNy 334); 1579, Bártfa (RMNy 426); 1597, Bártfa (RMNy 793)

⁴¹ KULCSÁR 1574/2001: 19[v].

⁴² ZVONARICS 1627: 28.

⁴³ ZVONARICS 1627: 31–32.

Luther személyét a német reformátorok prófétai jellegzetességekkel ruházták fel, próféciáinak összeállítói egyenesen harmadik Illésnek nevezték.⁴⁴

Bornemisza hitvitapartnere, a katolikus Telegdi Miklós pécsi püspök és esztergomi apostoli kormányzó a késő középkori katolikus prédikációs és az egyházatyák által szentesített hagyományt követi. Említést tesz az 1572-es szupernóváról is; az üstökösök megjelenését a korokban baljós előjelnek tekintették, amint Comenius írja: „az üstökös csillagok ugyan semmi jót nem szoktak jövendőlni, jegyzeni”.⁴⁵ Telegdi szerényebb apokaliptikus víziót fest, egy rövidebb felsorolás után nála a földi nyomorúságokkal szemben a vigasztalás a központi motívum:

„Jóllehet, ugyan bötű szerint is ítélet napján elmúlik az ég és a föld. Nem úgy, hogy semmivé lenne, hanem hogy ez mostani állapotból nemesb és tökéletesb állapotra változik.”⁴⁶

A katolikus megújulás 17. századi prédikációszerzőinél nem kimutatható az apokaliptikus látásmód: Káldi György 1631-es prédikációs könyvében egyáltalán semmilyen apokaliptikus utalás nincs a perikópával kapcsolatban, sőt kárhóztatja azokat, akik az utolsó ítélet napját számolgatják, ugyanakkor módot kerít arra, hogy Krisztus és a világi bírók igazságszolgáltatási gyakorlatát összevesse.⁴⁷ Pázmány Péter 1636-os prédikációgyűjteményében — melyben már a Trentói Zsinaton reformált *Missale Romanum* perikóparendjét alkalmazza, amely értelmében ez a szentírási szakasz az egyházi év, ezzel advent első vasárnapjára került — a keresztény okosság (*prudentia*)⁴⁸ elvének megfelelően mindenkit mértékletességre, ugyanakkor óvatosságra int:

„se a Krisztus jövetelének kegyessége felettébb való bizakodásra ne ragadjon, se az ítélet szörnyűsége kétségbe ne ejtsen, hanem, ha a Krisztus alázatos jövele szeretetre nem gerjeszthet, ottan az ítélet félelmétől indíttassunk a testbe öltözött Istennek böcsületes fogadására.”⁴⁹

A perikópában előszámlált számtalan jelenség lényege számára az,

„Hogy ezeknek a jeleknek iszonyúságából megismérjük a bűnnek veszedelmes voltát.”⁵⁰

Az 1580-as évektől kezdve a birodalmi és svájci német reformációs hatások mellett egyre erőteljesebben hatottak a kálvini hitújítás tanai is. Témánk szempontjából ez annyiban releváns, hogy Kálvin alapvetően apokaliptika-ellenes volt; úgy gondolta, hogy az ószövetségi próféciák csupán a megváltóra, így Krisztus idejére vonatkoznak, ebből kifolyólag „translatio imperii” sincsen, a Német-római Birodalom nem a Római Birodalom örököse (genfi lévén ezen nem

⁴⁴ ŐZE 2016b: 299.

⁴⁵ COMENIUS 1669: 310. Farkas Gábor Farkas külön monográfiát írt a csillagok kora újkori művelődéstörténeti dimenzióiról: FARKAS 2011; egy rövidebb írásunkban az 1572-es Tycho Brahe-féle szupernóva művelődéstörténeti jelentőségéről már beszámoltunk: HORVÁTH 2015.

⁴⁶ TELEGDI 1577: 29–30.

⁴⁷ KÁLDI 1631.

⁴⁸ A „prudentia” Aquinói Szent Tamás-féle értelmezésének pázmányi interpretációjáról lásd: HORVÁTH 2013: 188.

⁴⁹ PÁZMÁNY 1636: 3.

⁵⁰ PÁZMÁNY 1636: 7.

csodálkozhatunk).⁵¹ Némileg ezt a hatást tükrözik az előbb a lutheri reformációval szimpatizáló, majd a helvét irányba orientálódó Beythe István⁵² prédikációgyűjteményei is. A különféle természeti csapások és emberi tragédiák előszámlálása után óva int a végső időkbe vetett rettegéstől, mivel

„nekünk az Isten igéje határa kívül nem engedtetik mennünk”,⁵³

írja 1584-es posztillájában, melyet a korábban ismertetett szerzőkkel ellentétben inkább prédikációvázlat-gyűjteményként, mintsem kész szentbeszédnek kollektívjaként olvashatunk. A vasárnapi episztolákat (ma úgy mondanánk: a szentleckét) magyarázó korpuszában egyértelműen a szenvedések elviselésére buzdít:

„Második az békességes tűrés. Mely a körösztényi embörnek annyéba szükségös, mint az étel és az ital a testnek életinek táplálására. Mert az igaz isteni félelömnek és az vallásnak elválhatatlan társa az köröszt és a nyomorúság, amint Szent Pál mondja: »Mindönök, akik kégyösen akarnak az Krisztusban élni, háboróságot szenvednek.« És a nélkül is az egész emböri élet nem egyéb, hanem szöntelen való nyavalya. Nem lehet azért, hogy az nyomorúságokban az elmének csendeszége megmaradhasson békösségös tűrés nélkül, melyet csak ű maga az Szentírás mutat meg.”⁵⁴

Az egyértelműen református Alvinczi Péter, Pázmány Péter hitvitapartnere 1633-as posztillájában már nem apokaliptikus, sőt bibliai alapon már elveti a világvége-várást, az utolsó ítélet idejének számolgotását és a különféle elemi és társadalmi csapások parúziára vonatkoztatását:

„Mondám, vadnak agyaskodó emberek, de mi abban ne törjük fejünket, hanem higgyünk az írásoknak, és minden órában készen várjuk, mert boldog szolgálja az, az kit eljövén az Úr készen talál.”⁵⁵

Következtetések és kitekintés

Az apokaliptikus gondolkodásmód az irodalomban a 16. század végére hanyatlani kezdett. Természetesen a törökök elleni harcok során a katonaság számára tartott hadi prédikációkban még előkerül ez a komplex eszmerendszer,⁵⁶ azonban látnunk kell azt is, hogy hosszú távon az elmúlásra, a katartikus végre berendezkedni, erre összetartozást és nemzetet építeni nem lehet. Aki ezt teszi, eleve bukásra számít: pozitív jövőképet nem remél. Másrészt pedig az utolsó ítélettel fenyegetésnek van egy rendkívüli veszélye: komor tekintetű prédikátorok mindig is

⁵¹ ÖZE 2016b: 324–325.

⁵² Beythe hittani álláspontjáról és egyháztörténeti jelentőségéről részletesebben lásd: PAYR 1924: 724–760. Noha a magyarországi (dunántúli) reformáció egyik legfontosabb szereplője, életrajzával legutóbb 1866-ban foglalkoztak részletesebben: FABÓ 1866. Több más prédikációszerzővel egyetemben (például a már említett Zvonaricsokat is ide számítva) az ő egyházi és irodalmi működése önálló monográfiáért kiált.

⁵³ BEYTHE 1584a: 6[r].

⁵⁴ BEYTHE 1584b: 7[r].

⁵⁵ ALVINCZI 1633: 30.

⁵⁶ GYŐRI 2002: 23–33.

figyelmeztethetnek a parúzia közeli voltára, bűnbánatra és önvizsgálatra ösztönözhetnek, a tapasztalat mégis az, hogy ez eddig még nem következett be. A barokk, majd a felvilágosodás embere számára ez a fenyegetettség elinflálódott; a jóslást és misztikus várakozást felváltotta a racionalitás és a prognózis. Az apokaliptika hanyatlásának más okait is feltételezhetjük: egyrészt a korábban említett kálvini, majd a katolikus megújulás apokaliptika-ellenességével, másrészt az 1571-es lepantói diadallal, amellyel megdőlt a törökök legyőzhetetlenségébe vetett hit, ezáltal a testi Antikrisztusból, Góg és Magóg népéből egy világi, legyőzhető, a 17. századra politikai földrajzi értelemben körbekerített és ellenőrzött világi hatalom maradt.⁵⁷

A töröknek a Kárpát-medencéből való kiűzése után sem fordult jobbra a magyarság sora: Szent István állama továbbra is szakadozott maradt,⁵⁸ a 18. század eleji rendszerváltás, illetve új államalapítás pedig a magyarságot a perifériára száműzte: a magyar nemzet a Habsburg-birodalom egyik államalkotó etnikumává sorvadt. A 19. század közepén kezdődött el a magyarság modern nemzetté válásának folyamata, de ebben már nem az apokaliptika, hanem a nyugat-európai felvilágosodás eszméinek beszivárgása és a romantika játszották a főszerepet.

Felhasznált irodalom

ALVINCZI Péter

1633 Advent második vasárnapra tartozó szent evangéliom. In ALVINCZI Péter: *Postilla*. Kassa, 22–39, RMNy 1566.

BARTÓK Zsófia Ágnes

2021 *Egyházi férfiak magyar nyelvű szövegei. A Pray-kódextől az Érdy-kódexig.* (Műhelytanulmányok 7.). Budapest: Argumentum Kiadó — ELTE BTK Vallástudományi Központ Liturgiátörténeti Kutatócsoport.

BATIZI András

1540 [1880] Meglőtt és megleendő dolgoknak, teremtéstül fogva mind az ítéletig való história. In SZILÁDY Áron (kiad.): *XVI. századbeli magyar költők művei I.* (Régi Magyar Költők Tára 2.). Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 95–113, 410–427.

BENDL Vera

2001 *Prófécia és apokaliptika különbsége. Martin Buber és Jacob Taubes írásai alapján.* (MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont Dokumentum-füzetek 17.). Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete Etnoregionális Kutatócsoport.

BEYTHE István

1584a Adventban másik vasárnapi evangéliom. In BEYTHE István: *Az evangéliomok magyarozatái.* Németújvár: 4[v]–8[r], RMNy 552.

1584b Advent második vasárnapi episztola. In BEYTHE István: *Eszkendő által való vasárnapi episztolák.* Németújvár: 4[v]–8[r], RMNy 553.

⁵⁷ ŐZE 2004: 119; ŐZE 2016c: 639.

⁵⁸ HORVÁTH 2022c: 114–115.

Biblia

2021 *Biblia. Ószövetségi és újszövetségi szentírás.* Kiad. RÓZSA Huba. Budapest: Szent István Társulat.

BITSKEY István

1979 *Humanista erudíció és barokk világkép. Pázmány Péter prédikációi.* (Humanizmus és Reformáció 8.). Budapest: Akadémiai Kiadó.

BORNEMISZA Péter

1573 Második evangéliom, melyet szoktak prédikálni a Krisztus születése napja előtt harmadik úrnapiján In BORNEMISZA Péter: *Első része az evangéliomokból és episztolákból való tanúságoknak* [...]. Sempte, 35[v]-48[r], RMNy 333.

1584 [2000] Úr Krisztus eljövételéről. Második úrnapi evangéliom az Úr Krisztus eljövételéről. In BORNEMISZA Péter: *Prédikációk egész esztendő által minden vasárnapra rendeltetett evangéliomból* [Detrekő, 1584]. Tan. OLÁH Szabolcs. (Bibliotheca Hungarica Antiqua 33.) Budapest: Balassi Kiadó — MTA Irodalomtudományi Intézete — Országos Széchényi Könyvtár, 7[r]-14[r].

BORZSÁK István

1960 *Az antikvitás 16. századi képe. Bornemisz-tanulmányok.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

BOTTA István

1978 *Melius Péter ifjúsága. A magyarországi reformáció lutheri és helvét irányai elkülönülésének kezdete.* (Humanizmus és Reformáció 7.). Budapest: Akadémiai Kiadó.

COMENIUS, Johannes Amos

1669 *Orbis sensualium pictus trilinguis...* Nürnberg, RMNy 3587.

DÉZSI András

1550 k. [1886] Világ kezdetitől lött dolgokról [1550 k.]. In SZILÁDY Áron (kiad.) *XVI. századbeli magyar költők művei IV.* (Régi Magyar Költők Tára 5.). Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 7–20, 265–295.

FABÓ András

1866 *Beythe István életrajza.* Pest: k.n.

FARKAS Gábor Farkas

2011 *Régi könyvek, új csillagok.* (Humanizmus és Reformáció 32.). Budapest: Balassi Kiadó — MTA Irodalomtudományi Intézet — Országos Széchényi Könyvtár.

GOMBÁNÉ LÁBOS Olga

1974 Kecskeméti Alexis János. In SZUROMI Lajos (kiad.) KECSKEMÉTI ALEXIS János: *Prédikációs könyve. Dániel próféta könyvének magyarázata* [1621]. (Régi Magyar Prózai Emlékek 3.) Budapest: Akadémiai Kiadó, 13–80.

GUITMAN Barnabás

2017 *Hit, hatalom, humanizmus. Bártfa reformációja és művelődése Leonhard Stöckel korában.* Budapest: Szent István Társulat.

GYÓRI L. János (kiad., tan.)

- 2002 *Nagyari József tábort predikációi (1681–1683)*. (Csokonai Könyvtár. Források. Régi Kortársaink 9.). Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó.

HELTAI János

- 1994 *Alvinczi Péter és a heidelbergi peregrinusok*. (Humanizmus és Reformáció 21.). Budapest: Balassi Kiadó.
- 2001 A 17. század első felének kiadványszerkezete. Műfajteremtő elvek és célok. In P. VÁSÁRHELYI Judit (szerk.): *Fejezetek 17. századi nyomdászatunkból. Az Országos Széchényi Könyvtár tudományos ülészaka és kiállítása, 2000. október 12.* (Libri de Libris.) Budapest: Országos Széchényi Könyvtár — Osiris Kiadó, 9–35.
- 2008 *Műfajok és művek a XVII. századi magyar könyvkiadásban (1601–1635)*. (Res Libraria 2.). Budapest: Universitas Könyvkiadó.
- 2012a A perikópák 16. századi szöveghagyományja. In KECSKEMÉTI Gábor — TASI Réka (szerk.): *Filológia és textológia a régi magyar irodalomban. Tudományos konferencia, Miskolc, 2011. május 25–28.* Miskolc: ME BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, 199–237.
- 2012b A perikópakutatás lehetséges kontextusai és módszere. *Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Philosophica* 17/1., 45–50.

HORVÁTH Csaba Péter

- 2013 Hogyan írt predikációt Telegdi Miklós és Pázmány Péter? In AJKAY Alinka — BAJÁKI Rita (szerk.): *Pázmány nyomában. Tanulmányok Hargittay Emil tiszteletére*. Vác: Mondat, 183–191.
- 2015 Égi jelenségek és időjárási viszontagságok Telegdi Miklós egy szentbeszédében. In EKLER Péter — VARGA Bernadett (szerk.): *„Serpentarius vig intiquatour stellis decoratus”. Baráti ajándék Farkas Gábor Farkasnak*. Budapest, 18.
- 2017 Jegyzet Telegdi Miklós katekizmusáról. In BAJÁKI Rita et al. (szerk.): *Lelkiség és irodalom. Tanulmányok Szelestei N. László tiszteletére*. (Pázmány Irodalmi Műhely: Lelkiségtörténeti Tanulmányok 17.). Budapest: MTA — PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 199–202.
- 2019 *Telegdi Miklós (1535–1586)*. Budapest: Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, doktori értekezés
http://real-phd.mtak.hu/879/1/Horv%C3%A1th_Csaba_P%C3%A9ter_disszertacio.pdf (utolsó megtekintés: 2022. február 2.)
- 2022a Adalékok Pázmány Péter bibliahasználatának kérdéséhez. A *Kalauz* példája. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 126, 800–813. <https://doi.org/10.56232/itk.2022.6.05>
- 2022b Korológiai jegyzet a Kárpát-medencei reformáció kérdéséhez. A hazai úthálózat kialakulása és fejlődése 1610-ig. *Történeti Földrajzi Közlemények*, 10/1–2., 143–163.
- 2022c A Bánság mint tipikus köztes-európai mezorégió a Kárpát-medencében. Jegyzet Kókai Sándor Bánság-kutatásaihoz. *REGIO*, 30/4., 110–119.
<https://doi.org/10.17355/rkkpt.v30i4.145>

HUBERT Ildikó

- 2000 *Sóvári Soós Kristóf (1566–1620) és művei*. Budapest: Teológiai Irodalmi Egyesület.
2011 „Az mit Istennek mívelhetek, örömet kész vagyok hozzája”. *Kulcsár György és művei*. Budapest: Luther Kiadó.

IMRE Mihály

- 1995 „Magyarország panasza”. *A Querela Hungariae toposz a XVI–XVII. századi irodalomban*. (Csokonai Könyvtár. Bibliotheca Studiorum Litterarium 5.). Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.
2009 Sebastian Matthaëus 1551-es wittenbergi Mátyás-témájú disputációja. In GÁBOR Csilla — LUFFY Katalin — SIPOS Gábor (szerk.): *Erdély reneszánsza. A 2008. október 8–11. között tartott konferencia előadása I.* Kolozsvár: Erdélyi Múzeum Egyesület, 55–65.

KÁLDI György

- 1631 Advent második vasárnapi evangéliom. In: KÁLDI György: *Az vasárnapokra-való prédikációk első része*. Pozsony, 21–43. RMNy 1509.

KÁROLYI Gáspár

- 1563 [1984] Két könyv. In SZABÓ András (vál., kiad., tan., jegyz.): *Károlyi Gáspár, a gönci prédikátor* (Magyar Hírmondó.) Budapest: Magvető Könyvkiadó, 7–144.

KATHONA Géza

- 1943 *Károlyi Gáspár történelmi világképe*. (Theológiai Tanulmányok 75.) Debrecen.

KECSKEMÉTI Gábor

- 1998 *Prédikáció, retorika, irodalomtörténet. A magyar nyelvű halotti beszéd a 17. században*. (Historia Litteraria 5.). Budapest: Universitas Könyvkiadó.

KŐSZEGHY Péter

- 2006 *Balassi Bálint: Beteg lelkeknek való füves kertecske* [Krakkó, 1572]. (Bibliotheca Hungarica Antiqua 39.). Budapest: Balassi Kiadó — MTA Irodalomtudományi Intézete — Országos Széchényi Könyvtár [kísérő tanulmány].

KULCSÁR György

- 1574 [2001] Advent második vasárnapi evangéliom. In KULCSÁR György: *Postilla* [Alsólendva, 1574]. Tan. HUBERT Ildikó. Lendva—Budapest: Galéria Múzeum — Országos Széchényi Könyvtár, 14[v]-27[v].

MÁLYUSZ Elemér

- 1971 *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

MELANCHTHON, Philipp

- 1560 *Chronica Carionis*. Wittenberg.

MELIUS JUHÁSZ Péter

- 1568 *Az Szent Jánosnak tött jelenésnek igaz és írás szerint való magyarázása prédikációk szerint*. Várad [Debrecen], RMNy 259.

MONOK István

- 1993 *Könyvkatalógusok és könyvjegyzékek Magyarországon 1526–1720. Forrástipológia, forráskritika, forráskiadás.* (Olvasmánytörténeti Dolgozatok 5.). Szeged: Scriptum Kft.

MÜLLER, Jan-Dirk

- 1996 *Gebrauchsliteratur.* In UEDING, Gert (szerk.): *Historisches Wörterbuch der Rhetorik III.* Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 587–605.

NÓTÁRI Tamás

- 2015 *Gondolatok a translatio imperii eszméjéhez az európai politikai hagyományokban.* In SÁRY Pál (szerk.) *Decem anni in European Unione I. Jogelméleti és jogtörténeti tanulmányok.* (Miskolci Jogtudományi Műhely 6.) Miskolc: Miskolci Egyetemi Kiadó, 92–104.

OLÁH Szabolcs

- 2000 *Hitélmény és tanközlés. Bornemisza Péter gyülekezeti énekhasználata* (Csokonai Könyvtár. Bibliotheca Studiorum Litterarium 22.). Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó.

ÓZE Sándor

- 2004 *Apokaliptika és nemzettudat a XVI. századi Magyarországon.* In BITSKEY István — OLÁH Szabolcs (szerk.): *Religió, retorika, nemzettudat régi irodalmunkban.* (Csokonai Könyvtár. Bibliotheca Studiorum Litterarium 31.). Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 112–122.
- 2016a *Gondolatok a könyvtárról. Antikrisztus-fogalom és a török kérdés a 16. század közepén a svájci és a magyar protestáns teológusoknál.* In BITSKEY István et al. (szerk.): *In via eruditionis. Tanulmányok a 70 éves Imre Mihály tiszteletére.* Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 295–303.
- 2016b *Apokaliptikus időszemlélet a korai reformáció Magyarországon (1526–1566).* Budapest: Magyar Napló — Írott Szó Alapítvány.
- 2016c *Apokalipszis és történetiszemlélet.* In ANKA László (szerk.) *Natio est semper reformanda. Tanulmányok a 70 éves Gergely András tiszteletére.* (Károli Könyvek. Tanulmánykötet.) Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem — L'Harmattan Kiadó, 631–639.
- 2020 *A zsidó—magyar párhuzam. Egy bibliai toposz magyarországi szerepe a török hódoltságban.* In J. ÚJVÁRY Zsuzsanna (szerk.): *Oszmán—magyar viszony a 16–18. században. Tanulmányok a Magyar Királyság és az Oszmán Birodalom népeinek — magyarok, törökök, rácok, tatárok, zsidók, görögök és egyéb népek — hétköznapjairól; egyén és közösség viszonya.* Budapest: Szent István Társulat, 15–34.

PAYR Sándor

- 1924 *A dunántúli evangélikus egyházkerület története.* Sopron: k.n.

PÁZMÁNY Péter

- 1636 Advent első vasárnap. In PÁZMÁNY Péter: *A római Anyaszentegyház szokásából minden vasárnapokra és egynéhány innepekre rendelt evangéliomokrul prédikációk*. Pozsony, 1–21, RMNy 1659.

PÉTER Katalin

- 1984 A romlás a szellemi műveltség állapotaiban a 17. század fordulóján. *Történelmi Szemle*, 27, 80–102.

RIEDL Frigyes

- 1907 *A magyar irodalom története a XVI. században*. Kiad. CSOMA Kálmán. Budapest.

SÁVAI János

- 1997 *Missziók, mesterek, licenciátusok*. (Missziós Dokumentumok Magyarországról és a Hódoltságról [Documenta Missionaria Hungarum et Regionem sub Ditione Turcica] 2: Tanulmányok [Studia] 1.) Szeged.

SZABÓ András

- 2007 Balassi Bálint: *Beteg lelkeknek való füves kertecske* [recenzió]. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 114, 665–668.
- 2017 *Coetus Ungaricus. A wittenbergi magyar diáktársaság 1553–1613*. (Humanizmus és Reformáció 37.). Budapest: Balassi Kiadó.

SZAKÁLY Ferenc

- 1994 Volt-e református-unitárius hitvita Nagyharsányban? *A Ráday Gyűjtemény Évkönyve* 7, 14–31.

TELEGDI Miklós

- 1577 Második advent vasárnap. In TELEGDI Miklós: *Az evangéliomoknak [...] magyarázatjának első része*. Bécs, RMNy 374.

ZEMPLÉNYI Ferenc

- 1998 *Az európai udvari kultúra és a magyar irodalom*. (Historia Litteraria 4.). Budapest: Universitas Könyvkiadó.

ZVONARICS Mihály

- 1627 Advent második úrnapi evangéliom. In ZVONARICS Mihály: *Magyar postilla*. Csepreg, 22–46, RMNy 1380.

